

XVI. YÜZYILDA RUMKALE

H. BASRİ KARADENİZ

A-Rumkale Kalesi*

Klasik Ortaçağda "kale", "hisar" ve "palanga" gibi savunma sistemine sahip alanlar çok büyük önem arz eder. Öyleki, umumiyetle şehirler, ancak kale gibi korunma özellikleri bulunan alanlar etrafında kurulmuş ve gelişme imkanı elde edebilmiştir. Hatta, sarp kalelere sahip şehirlerin bile zaman zaman istilacılar tarafından tahrip edildiği, bundan da öte yıkıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, Ortaçağda özellikle savaş ve anarşinin hüküm sürdüğü dönemlerde insanların can güvenliğini emniyet altına aldıkları yeğâne iskan mahalli kale vs. gibi korunma sistemine sahip yerlerdir.

Anadolu'da Kayseri, Diyarbakir vs. düz alanlara kurulup, güçlü surlar ile çevrili kaleler olduğu gibi, tabii şartların bahşettiği sarp kayalıklar üzerine tesis edilmiş Kemah, Bayburt, Afyon vs. kalelerde mevcuttur. Diğer taraftan, bazı şehirler ve kasabalar varlıklarını ve buldukları bölgeye etkilerini sahip oldukları kalelere borçludur. Hatta, bu kale şehirler, Karahisar-ı Sahip (Afyon), Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar) Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Rumkale vs. adlar ile zikredilmişlerdir. Nitekim, bu tür kale şehirlerin önemli bir kısmı kalelerin önemini yitirdiği son yüzyıllarda ya eski itibarlarını kaybetmiş ya da araştırma konumuz Rumkale misalinde olduğu üzere, tamamen terk edilmiştir.

Anadolu'da sarp ve tabii korunma unsurlarına sahip önemli kalelerden birisi de bugün terk edilmiş olan Rumkale'dir. Rumkale'nin adı tarihi kaynaklarda farklı olarak zikredilir. Ermenice de "Hromklay", "Klay-Horomakan", halk dilinde, "Urumgala" ve "Hromgla" diye bahsedilirken Schiltberger "Urumkala" olarak zikreder¹. Ortaçağ da umumiyetle "Rumkale" şeklinde anılan şehir, 1292'de Memlûklular tarafından zaptedilince "Kal 'at'ül-Müslimin" adını aldı². Bununla birlikte, şehir Osmanlılar'ın son dönemlerine kadar "Rumkale" adıyla zikredilmiştir.

¹ E. Honigmann - Besim Darkot, "Rumkale", İA, C.IX, s.780

² Makrizi, *es-sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, C.I, Kısım 3, Yay. Muhammed Mustafa Ziyade, Kahire 1956, s.778.

Fırat Nehri'nin batısında yer alan Rumkale, çok dik yamaçlı bir kaya üzerinde bulunmaktadır. Rumkale'de kayaların nerede, insan çalışmasının nerede başladığını tespit etmek güçtür. Rumkale'nin bir tarafından Fırat Nehri, diğer iki tarafından ise Fırat ile bütünleşmek amacı ile bir yay çizerek kuzeye yönelen Merzuman (Merzuban) Çayı akmaktadır. Geriye kalan son tarafta ise 400 m. uzunluğu ve 200 m. genişliği bulunan bir sırt bulunmakta olup, 30 m. derinliğinde kazılmış bir hendek ile kesilmiştir. Ayrıca, kalenin burçları, çıkıntıları ve zikredilen sırtın uçurumlu kenarları, Fırat'ın yatağından takriben 50 m. yüksekliğinde takip eder³. Rumkale'ye giden tek yol daha sonra ayrılmakta ve kaleye altı kapıdan girilmektedir⁴. XIX. asrın son çeyreğinde Rumkale'yi ziyaret eden Humann ve Puchstein'e göre, bu kapılar kemerli idi. Ayrıca, kale içinde bir tepede etrafı büyük bir avlu ile çevrili camii kalıntısı vardır. Bunun altındaki harabe eski bir manastırın kalıntısı olabilir. Tepenin en yüksek yerinde ise bir Ermeni kilisesinin kalıntısı bulunmaktadır⁵. Bundan başka, kale içinde muhasara esnasında kalenin su ihtiyacını karşılayan 60-80 m. derinliğinde meşhur bir kuyu bulunmaktadır⁶. Kuyunun zeminine tahminen altı dolam merdivenle inilmektedir. Bu merdivenler tamamen kayanın kendi bünyesinden olduğu için pek yıpranmamıştır.

Rumkale yukarıda zikrettiğimiz üzere, üç tarafının akarsu ile çevrili olması ve çok sarp bir sırt üzerinde bulunması sebebiyle stratejik bir öneme sahip olmuş ve bu vasfını bölgenin Osmanlı Devleti sınırları içinde, bir iç bölge haline gelinceye kadar devam ettirmiştir. Nitekim, XV. asır Memluklu tarihçisi Ayni, Rumkale Kalesi'nden yüksekliği ve emniyetli olmasından dolayı, kalelerin en iyisi olarak bahseder. Yine, Ayni, Rumkale'ye ancak yüksek bir yerden ulaşabildiğini; ancak, o yoldan da atlıların gidemediğini belirtir⁷.

B.Kaynak ve C.Akşamoğlu'na göre, Rumkale, muhtemelen M.Ö. 1230'da Proto Hitit veya Ön Hitit Krallıkları döneminde kurulmuş olup, kalede bulunan eski eserler (yontma taşlar) Hitit devrine aittir⁸. Bununla birlikte, Anadolu'daki eski yerleşim birimlerinin tarihi hemen her yerde Hitit devrine

³ Karl Humann-Otto Puchstein, *Reisen in Kleinasien und Nordsyrien*, Berlin 1890, s.176-177; Bekir Kaynak - Cevdet Akşamoğlu, "Rumkale", *Gaziantep Kültür Dergisi*, C.VII,S.81 (Eylül 1964), s.198; Honigmann-Darkot, a.g.m, s.777

⁴ H.von Moltke, *Türkiye Mektupları*, Çev. Hayrullah Örs, İstanbul 1969, s.160

⁵ Humann-Puchstein, a.g.e, s. 177

⁶ Kaynak-Akşamoğlu, a.g.m, C.VII,S.83 (Kasım 1964), s.252

⁷ Bedreddin Mahmud Ayni, *İkdu'l - Cumân (Asr-ı Selatin'ül-Memalik Havadis ve Teracim)*, Yay. Muhammed Emin, C.III,Kahire 1990,s.122.

⁸ Kaynak-Akşamoğlu, a.g.m, s.253

götürüldüğü için bu görüşü ihtiyatla karşılamak gerekir. Bundan başka Rumkale'nin M.Ö. Asur hükümdarı III. Salmanasar tarafından "gökyüzünde bir bulut gibi bir dağın zirvesine konmuş kale" diye tarif edilen Şitamrat şehrine karşılık olduğu tahmin edilmektedir⁹.

Rumkale, Memlûklular tarafından 1292'de fethedildiği esnada tahrip edildi. Sultan Eşref Halil mancınıkların yıktığı ve tahrip ettiği surlar ve kale içindeki evlerin tamiri için Şam nâibi Emir Sencer Eş-Şücai'yi görevlendirdi. Rumkale, bu emir tarafından yeniden imar edildi¹⁰. XVII. yüzyıl ortalarında Rumkale'ye gelen Evliya Çelebi, Yavuz Sultan Selim'in burayı imara çalıştığını ama halihazırda pek kullanışlı olmadığını zikretmektedir¹¹. Evliya Çelebi, bu ifadesi ile Rumkale'nin muhtemelen Memlûklular döneminde bir uç kalesi olarak sahip olduğu stratejik önemini yitirdiğini belirtmektedir. Nitekim, Osmanlı hâkimiyetine geçmesinin ardından sürekli gerileyen ve sakinlerinin Fırat'ın hemen doğusunda bulunan Halfeti'ye göç ettiği Rumkale'de Moltke'nin buradan geçtiği 1837 yılında 40 hane ikamet etmekte ve şehrin geri kalan kısmı harabe halinde bulunmaktaydı¹². XIX. yüzyılın ikinci yarısında ise Rumkale'de 6 hane kalmış ve bunlarda daha sonra burayı terk etmiştir¹³.

XVI. asırda Rumkale'de mevcut askeri görevlilerin sayısını tespit edemedik. Bununla birlikte, XVI. yüzyıl da Rumkale kazası köylerinin gelirlerini tasarruf eden askeri görevlilerden, Rumkale Kalesi dizdarı, kethüdası ve mustahfizları ile ilgili kayıtlar tahrir defterlerinde mevcuttur¹⁴.

B- Anadolu'nun Fethinden Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Rumkale'nin Tarihi

1071 Malazgirt Muharebesi'nden sonra Büyük Selçuklu Devleti'ne mensup beyler, farklı kollardan Anadolu'nun fethine başladılar. Bu fetih hareketi genelde Süleyman Şah'ın 1075 yılında İznik'i ele geçirmesi ile tamamlandı¹⁵.

⁹ Honigmann-Darkot a.g.m, s. 777

¹⁰ İbn Tagribirdi, *Nücumü z-Zahire*, C.VIII, Yay. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut 1992, s.10; Makrizi, a.g.e, s. "gös.yer"

¹¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Sad. Tevfik Temelkuran- Necati Aktaş, C. III, İstanbul 1986, s.117

¹² Moltke, a.g.e, s. "gös.yer"

¹³ Honigmann-Darkot a.g.m., s.780

¹⁴ BOA, TD. nr. 184, s. 167, 184; BOA, TD. nr. 276, s.278-281; BOA, TD. nr. 496, s.341-343.

¹⁵ Osman Turan, *Selçuklar Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul, 1984, s.55

Diğer taraftan, 1084 yılında Şeref üd-Devle Rumkale'nin kuzeyinde bulunan Samsat, Kahta, Hısn-ı Mansur (Adıyaman) ve Gerger'i zaptetti¹⁶. Yine, 1085 senesinde bu kez Rumkale'nin güneyinde Ayıntab v.s. Süleyman Şah ve batısında Maraş ve civarı Süleyman Şah'ın komutanlarından Emir Buldacı tarafından fethedildi¹⁷. Bu dönemle ilgili araştırmalarda Rumkale'den bahsedilmemektedir. Peki dört tarafı Türk hâkimiyetine geçen Rumkale'nin akıbeti ne oldu? Anadolu'da Türk fethi süratle gerçekleşmekle birlikte, bu yarımadanın zamanla fethedilmiş bir kısım şehir ve kaleleri, buldukları bölgenin Türk beyine tâbi olmak kaydı ile yerli Hıristiyan asilzâde veya beylerinin idaresine bırakılmıştır. Bunlar, ellerinde tuttıkları şehir ve kaleleri Sultan namına idare etmekte ve gerekli vergiyi ödemekteydiler. Maraş, Urfa ve Malatya bu tür şehirlerin en önemlileridir. Ayrıca, Türk taarruzlarından kaçan Ermeniler, özellikle Ceyhan Bölgesi ile yukarı Seyhan (bugünkü Kozan) Havzası'nda tesis etmiş oldukları müstahkem kaleler ile bu tarzda idare edilmişlerdir. Benzer bir uygulama, İçel Bölgesi, Çoruh ve Kelkit Vadisi'nin dağlık mıntukaları ve Sason (Bugünkü Batman ve civarı) bölgelerinde de tatbik edilmiştir¹⁸.

Anadolu'nun fethinin ardından idaresi yerli Hıristiyan beylere terk edilen yerlerin başında, yukarıda da zikrettiğimiz Maraş, Malatya ve Urfa gelmektedir. Burada dikkati çeken önemli husus, birbirine yakın bu üç şehrin bir üçgen teşkil etmeleri ve çok sarp kaleye sahip olan Rumkale'nin bu üçgenin ortasında yer almasıdır.

1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra etrafa dağılan Frank ve Ermeniler'i etrafında toplayan Ermeni asıllı Bizans kumandanı Flaretos, Maraş, Andırın, Göksun, Elbistan, Hısn-ı Mansur, Besni ve Samsat'ı zapt etti. 1074 ve sonraki yıllarda ise Antakya, Malatya ve Urfa'ya kadar hâkimiyetini genişletti¹⁹. Rumkale'de muhtemelen bu tarihlerde Flaretos'un eline geçti. I. Haçlı Savaşları (1097-1100)'nın ardından Urfa'da bir kontluk kuran Haçlılar'ın kontu Baudouin Bourg, 1116'da Ermeni Prensi Goğ-Vasil'in idaresindeki Rumkale'yi zaptetti²⁰.

¹⁶ M. Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul 1944, s.116

¹⁷ M.Yinanç, a.g.e. s.123-124.

¹⁸ M.Yinanç a.g.e. s.156

¹⁹ Turan, a.g.e. s.68-69; M.Yinanç a.g.e, s. 120-121

²⁰ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrnt D.Andreasyon, Ankara 1987, s.294, dip. 7, (Ed. Dulaurnier'in notu)

1144 yılında Musul Atabeyi İmadeddin Zengi Urfa'yı fethetti. Daha sonra da Urfa Kontluğu'nun elinde kalan son yerleşim birimlerinden Birecik'i kuşattı. Rumkale'den yardımcı kuvvetler gönderilmesine rağmen şehir teslim olmak üzere idi. Fakat, Musul'da bir isyan zuhur edince kuşatma kaldırıldı²¹. 1146' da II. Joscelin Urfa'yı geri almak istedi ise de bozguna uğradı ve daha sonra Türkler'e esir düştü²². Urfa Kontluğu'nun geri kalan kısımlarını savunmakta zorlanan Kontes Beatrice, Tell-Bâşir, Râvendân, Samsat, Ayıntab, Dülük ve Birecik Kaleleri'ni almak isteyen Bizanslılar'a önemli bir para karşılığı terk etmiştir. Sadece, Rumkale'yi bunun dışında bırakmış ve burayı Ermeni Katolikos (Patrik)'luğuna vermiştir²³. 1150'de II. Joscelin'in karısı tarafından Ermeni katolikosu III. Grigor'a satılan Rumkale, 1292 yılında Memluklu Türkleri tarafından fethedilinceye kadar, Ermeni Katolikosluğu'nun merkezliğini yapmıştır²⁴.

Rumkale, Ermeni din adamlarının elinde, genelde siyasi hadiselerden uzak kalmıştır. Fakat, XIII. asrın ikinci yarısından itibaren, Moğol (İlhanlı) ve Memluklular arasındaki mücadele, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de yoğunlaşınca, stratejik özelliklere sahip olan Rumkale'nin önemi daha da arttı.

İlhanlı Hakanı Hülagü, 1259 yılında Malatya, Rumkale ve Birecik üzerinden geçerek Suriye Seferine girişti²⁵. 1281 yılında iki büyük devlet bir kez daha Rumkale önlerinde savaştı ve bu savaşı Memluklular kazandı²⁶. Rumkale'nin stratejik önemini anlayan Memluklular burayı zaptetmek için harekete geçtiler.

1280 yılında Memluklu Sultanı Kalavun'un kumandanı Basari emrinde bulunan 9000 atlı ve 4000 yaya asker ve Suriye askerlerinin başında olan Ayıntablı Hüsameddin ile birlikte, Rumkale'nin yanında Fırat'a karışan Merzuman çayı kenarında karargâh kurdular. Rumkale Ermeni Katolikos'una elçi gönderen Memluklular, Kudüs veya Kilikya'ya gitmesi halinde her türlü yardımda bulunacaklarını bildirdiler ise de bu talep Katolikos tarafından reddedildi. Buna mukabil, Memluklu kuvvetleri şehri zaptetti. Şehir halkı iç

²¹ Coşkun Alptekin, "Zengi", İA. C.XIII, s.531; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)*, Ankara 1987, s. 150-151.

²² E.Honigmann-Nejat Göyünç, "Urfa", İA, C.XIII, s.55

²³ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Çev. Fikret İşıltan, C. II, Ankara 1992, s.275

²⁴ Urfalı Mateos, a.g.e, s. "gös.yer"

²⁵ Turan, a.g.e, s.492.

²⁶ Turan, a.g.e, s.574, 606

kaleye sığındı. Rumkale'yi beş gün boyunca yağmalayan ve tahrip eden Memluklular şehri terk ettiler²⁷. 1290 yılında babası Kalavun'un yerine Memluklu sultanı olan Melik Eşref Halil babasının Haçlılar'ı Suriye'den temizleme politikasını devam ettirmiş ve Suriye sahillerini Haçlılar'dan almıştır²⁸.

1291'de İlhanlı hükümdarı Argun vefat etti. Onun yerine kardeşi Geyhatu İlhanlı hakanı oldu. Bu taht değişimi esnasında gerek İlhanlı beyleri gerekse Anadolu'da İlhanlılara yönelik isyanlar çıktı²⁹. Bu karışıklık esnasında İlhanlılar'dan bazıları Rumkale'ye geldi. Rumkale'nin yerli halkı ile işbirliği yapan İlhanlı kuvvetleri, civarda bulunan yolları kesip, Müslüman halkın bir çoğunu esir aldı. Memluklu Devleti'nin Halep nâibi durumu Memluklu Sultanına bildirdi³⁰. Bunun üzerine, Suriye sahillerinden Haçlılar'ı uzaklaştıran Memluklu Sultanı Eşref Halil, bu tarihte Kuzey Suriye'de gayrî müslimlerin elinde kalan tek kale Rumkale'nin üzerine yürüdü³¹. 23 Mayıs 1292'de Halep'ten hareket eden Eşref Halil, 27 Mayıs 1292'de Rumkale önlerine geldi ve şehri kuşattı. Rumkale, önüne kurulan 20 mancınık ile dövüldü. Ayrıca, Şam nâibi Emir Sencer Eş-Şücai yüksek yerlerden kaleye giden yolları kesti. Bu durum, Rumkale'yi savunanların moralini bozdu³². Bundan başka, İlhanlılar ile ittifak halinde olan Rumkale Ermenileri'ni onlardan yardım bekliyordu. Bunu tespit eden Melik Eşref kendi askerlerine İlhanlı askeri elbisesi giydirek, Rumkalelileri'ni aldatmış; bir taraftan açılan kale kapılarından diğer taraftanda mancınıkların yığıldığı surlardan kaleye girerek 28 Haziran 1292'de şehri fethetmiştir³³. Rumkale'deki askerler öldürüldü. Kadın ve çocuklar ise esir alındı. Esir alınanlardan 1100'ü Beytülmalın hissesine ayrıldı³⁴. Rumkale, stratejik konumu gereği bu tarihten Osmanlılar'ın eline geçtiği 1516 yılına kadar, sırasıyla İlhanlılar, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve Osmanlılar'a karşı bir uç kale ve Memluklu öncü kuvvetleri için üs olarak kullanılmıştır. Yine, Memluklular, güneyden kuzeye doğru Ayıntab, Birecik,

²⁷ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l Farac Tarihi*, Çev. Ö.Rıza Doğrul, C.II, Ankara 1987, s. 603-604

²⁸ M. Sobernheim, "Halil", İA, C. V/1, s. 159; Honigmann-Darkot, a.g.m, s.779

²⁹ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C.I, (Ankara 1970), s.62-63.

³⁰ Ayni, a.g.e, s.111.

³¹ Ayni, a.g.e.s."gös.yer."

³² Makrizi, a.g.e.s.778.

³³ Ayni, a.g.e.s.114 ; Makrizi, a.g.e.s."gös.yer."

³⁴ Makrizi, a.g.e, s."gös.yer."

Rumkale, Besni, Malatya, Darende (zaman zaman hâkimiyetlerinden çıkmasına rağmen) gibi şehirleri ellerinde tutarak gerek Anadolu'da bulunan devlet ve beylikleri, gerekse kendilerine tâbi Dulkadirli ve Ramazanoğulları Beyliklerini hem kontrol altında tutmuşlar hem de gerektiğinde dışardan gelen bir tehdit durumunda bu tâbi beyliklere yardımda bulunmuşlardır. Başbakanlık Arşivi maliye defterleri tasnifinde bulunan 1552 tarihli³⁵ ve 15776 nolu vakıf defterinde, Rumkale Ulu Camii Vakfı olan ve Rumkale'nin hemen aşığınsında yer alan Gökmeydanı adlı bostandan bahsedilirken, buranın evvelce Memluklu (Çerâkese) beylerinin atlarını talim ettirdikleri yer olduğu zikredilir³⁶. Bu da, yukarıdaki görüşümüzü teyit etmektedir.

1308 yılında İlhanlılar'ın Diyarbekir Eyaleti valisi Sutay Noyan, Rumkale civarında bulunan Türkmenler üzerine akın yaptı. Bu ani baskın ile Sutay, Türkmenlerin kadın ve çocuklarını esir etti. Ayrıca, bunlara ait çok sayıda davarı da ganimet olarak aldı. Memluklular'ın Halep nâibi (vali) Kara Sungur, Rumkale, Birecik ve Ayıntab nâiblerini de yanına alarak, Sutay'ı takip etti ve Urfa'nın güneyinde Belih Çayı kıyısında İlhanlı beyini mağlup ederek, Türkmenler'in kadın, çocuk ve davarlarını kurtardı³⁷.

Memluklu Devleti'nin Suriye (Şam) Eyâleti'ne bağlı altı büyük nâiblikten birisi de Halep nâibliğidir. Halep nâibliğine ise-bugün çoğunluğu Anadolu sınırları içinde yeralan-irili ufaklı kırk nâiblik bağlıdır. Bunlardan birisi de Rumkale'dir³⁸.

Diğer taraftan, Şam eyâleti ve ona bağlı Halep nâibliği Memluklu devleti valilerinin sultanlık mücadelesi verdikleri bölge olmuştur. Ayrıca, Memluklular ile Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Memluklu Devleti'ne tâbi Dulkadirli Beyliği arasındaki mücadele de zikredilen bölgede yoğunlaşmıştır.

1400 yılında Suriye Seferi'ne çıkan Timur, Besni üzerinden Halep'e giderken, kuvvetleri Rumkale'de sakin Köpeklü Türkmenleri'ne saldırdı. Başlangıçta Timur'un askerlerine karşı iyi bir savunma örneği veren Türkmenler geri çekildi. Timur'un askerleri Rumkale ve civarını yağmaladı³⁹.

³⁵ Defterin tarihi hakkında bkz. Kaynaklar, s.33

³⁶ "Zikr olunan bostan Mukaddema Çerâkese (Memluklu) beglerinin at talim idecek yerleri olub...". BOA, MAD. nr. 15776, s.10

³⁷ Sümer, a.g.m, s.77-78

³⁸ K.Yaşar Kopruman, *Mısır Memlûkleri Tarihi (1412-1421)*, Ankara 1989, s. 162

³⁹ Yaşar Yücel, *Timur'un Ortadoğu Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1399-1402)*. Ankara 1989, s. III

1408'de isyan eden ve Dulkadirli'ye sığınan Memluklu beyi Nevruz Rumkale'ye geldi. 1410'da Rumkale'ye gelen Memluklu Sultanı Ferec, buranın nâibini öldürdü ve yerine Togan'ı tayin etti. 1413'te Halep eski nâibi Demirtaş mezkûr nâibin ölmesi üzerine Rumkale'yi ele geçirdi. Bundan başka, zaman zaman Rumkale nâibleri merkeze karşı girişilen isyanlara iştirak ettiler⁴⁰.

Diğer taraftan, Dulkadirli Beyliği tâbi olduğu Memluklu Devleti'ne karşı daima bağımsızlık mücadelesi vermiş ve Ayntab, Birecik, Rumkale ve Halep bölgeleri bu çekişmenin geçtiği saha olmuştur. Memluklular'a karşı bağımsızlığını ilan eden Dulkadirli Beyi Şehsuvar Bey 1466 yılında Memluklular'ın Trablusşam valisi Demirtaş'ı mağlup ettikten sonra, bu ülkeye ait, Birecik, Besni, Gerger ve Rumkale'yi zaptetti⁴¹. Rumkale, muhtemelen 1472'de Şehsuvar Bey'in Kahire'de öldürülmesinden sonra yeniden Memluklu Devleti'ne katıldı.

XV. yüzyılın ortalarına kadar Ortadoğu'nun en güçlü devleti Memluklular idi. Fakat, bu tarihten itibaren bölgenin liderliği için Osmanlı- Memluklu devletleri arasında rekabet başlamış ve asrın sonunda her iki devlet altı yedi yıl savaşmış ise de birbirlerine üstünlük sağlayamamışlardır⁴².

Bundan başka, XVI. asrın başında Akkoyunlular'ın yerini alan Safeviler Ortadoğu'da önemli bir siyasi güç olmuştur. 1514 yılında Çaldıran Savaşı ile Safeviler'i bertaraf eden Yavuz Sultan Selim, rotasını daha evvelce ülkesi ile ihtilâflı olan Memluklu Devleti'ne çevirmiştir. Yavuz Sultan Selim Çaldıran Savaşı akabinde Sivas'a geldiğinde, öncelikli olarak son yıllarda Osmanlılar aleyhine Memluklular'a yaklaşan Dulkadirli Beyliği üzerine, 40 bin kişilik kuvvetle Hadım Sinan Paşa'yı gönderdi. 15 Haziran 1515'te Göksun ve Andırın arasında bulunan Ördekli mevkiinde vukubulan savaşta Dulkadirli'ler mağlup edildi. Böylece, Osmanlılar hudutlarını Memluklular'ın kuzey sınırlarına yani Birecik, Antep ve Rumkale'ye kadar genişletmişler ve her iki ülke hem sınır olmuşlardı⁴³.

⁴⁰ Koprıman, a.g.e, s.67,89, II9,149 .

⁴¹ Refet Yınanç, *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989, s.64-65.

⁴² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, Ankara 1984, S. 189-195; Har-El, s., *Struggle for Domination, The Ottoman - Mamluk War, 1485-1491*, Brill, The Ottoman Empire and its Heritage, S. IV, 1995.

⁴³ Hoca Sadettin Efendi, *Tacû't-Tevarih*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, C.IV, Ankara 1992, s.236-243; Solakzâde Mehmet Hemdemi Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, Haz. Vahid Çabuk, C. II, Ankara 1989, s.35-37.

1516 yılında Yuvuz Sultan Selim Memluklu devletine yönelik sefer hazırlıklarını tamamlayarak harekete geçti. Osmanlı Ordusu Memluklu sınırını geçtiğinde Memluklu Devleti Ayıntab valisi Yunus Bey, Rumkale'de bulunan Merzuman Çayı kenarında ordugâha gelip itaatini bildirdi. Osmanlı Ordusu, H. 21 Recep 922/ M.20 Ağustos 1516'da Antep'e geldi. 24 Ağustos 1516'da vukubulan Merc-i Dabık muharebesinden sonra Malatya, Divriği, Besni, Rumkale ve Ayıntab Osmanlı hâkimiyetine geçti⁴⁴.

C- Rumkale'nin Osmanlı İdari Teşkilâtındaki Yeri

Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi'nin başarı ile sonuçlanmasının akabinde, Suriye, Filistin ve Hicaz'ı içine alan Arap eyâleti kuruldu⁴⁵. Bu eyâletin merkezi muhtemelen Halep olup, ilk beylerbeyliğine Karaca Paşa getirildi⁴⁶. Kanuni'nin ilk yıllarında gerekli görüldüğü için Arap eyâleti, yeniden tanzim edilerek Halep, Şam ve Mısır beylerbeylikleri olarak üçe ayrıldı⁴⁷. Kanuni döneminde on sancağı bulunan Halep Eyâleti'ne bağlı sancaklardan birisi de Birecik Sancağı'dır⁴⁸. XVI. asır boyunca Halep Eyâleti'nin sancağı kalan Birecik, XVII. yüzyılda Rakka Eyâleti'ne bağlanmıştır⁴⁹. Birecik Sancağı ise Birecik ve Rumkale Kazâlarından müteşekkildir.

Rumkale, 1523 yılı tahririnde "vilâyet" olarak kayıtlıdır⁵⁰. Vilâyet terimi Anadolu Selçukluları'nda taşra; Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde sancakların bir alt birimi olarak kullanılmıştır⁵¹. Bununla birlikte, XVI. yüzyılda vilâyet kavramının manası açık olmayıp, beylerbeylik, kazâ veya nâhiye anlamında kullanılmıştır⁵². Diğer taraftan, sonraki tahrirlerde Rumkale kazâ olarak kayıtlıdır. Bu sebeple, muhtemelen 1523 yılı tahririnde Rumkale için kullanılan vilâyet terimi kazâ anlamı taşımaktadır.

⁴⁴ Hoca Sadettin, a.g.e, s.273-289; Solak zâde, a.g.e, s.46-56

⁴⁵ Halil İnalçık "Eyalet", *DİY. İA*, C. XI, s.549

⁴⁶ Hoca Saadettin, a.g.e, s.291

⁴⁷ İnalçık, a.g.e, s. "gös.yer"

⁴⁸ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.V, İstanbul, 1992, s.

629

⁴⁹ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş- I, Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988, s.106-107

⁵⁰ BOA. TD. nr. 998, s.299

⁵¹ Baykara, a.g.e, s.30-31

⁵² M.Akif Erdoğan, "Karaman Vilayetinin İdari Taksimatı", *The Journal of Ottoman Studies (Osmanlı Araştırmaları)* C. XII, (İstanbul 1992), s.425.

Birecik Kazâsı'na oldukça büyük bir merkez nâhiye ve Suruç Nâhiyesi tâbi iken, Rumkale Kazâsı'na bağlı üç nâhiye olup; bunlar, aynı zamanda merkez nâhiye olan ve adını Rumkale'de Fırat ile birleşen çaydan alan Merzuman, bugünkü Araban ve yine bugün bir köy olan Ank nâhiyeleridir.

1523 senesi tahririne göre, Rumkale Kazâsı'na bağlı nâhiyelerden, Ank (Bugün Halfeti'ye bağlı Yeşilözen köyü)'ta 25 köy ve 27 mezraa, Merzumân'da 15 köy ve 17 mezraa ve Araban'da 18 köy ve 23 mezraa vardır. Buna göre, Rumkale Kazâsı'na bağlı 68 köy ve 67 mezraa mevcuttur⁵³. XVI. yüzyıl sonlarına doğru Rumkale Kazâsı'na tâbi köylerin sayısı oldukça artmıştır. 1570 yılında tanzim edilen tahrir defterine göre, Ank'ta 78 köy ve 50 mezraa, Merzumân'da 35 köy ve 37 mezraa ve Araban'da 42 köy ve 25 mezraa olmak üzere toplam 155 köy ve 112 mezraa'ya yükselmiştir⁵⁴. Buna göre, Rumkale Kazâsı'na bağlı köy ve mezraa sayısında 1523 yılına nispeten 1570'te %100'e varan bir artış görülmektedir.

D- Yerleşme, Nüfus Ve Sosyal Yapı

Osmanlı Devleti'nde bir yerleşim biriminin "şehir" olarak nitelendirilebilmesi için asgari şart, pazar yerinin bulunması ve cuma kılınan bir camiye sahip olmasıdır⁵⁵. Ayrıca, hamam, han, bedesten ve kervansaray'da şehir ve kasabanın önemli fizikî birimleri arasındadır⁵⁶. Bundan başka, küçük şehirlerde en mühim yapı, cuma namazı kılınan ulucamiî, aynı zamanda şehrin merkezi'dir⁵⁷.

1- Rumkale'nin Mahalleleri

XVI. asırda bütün özellikleri ile bir şehir olan Rumkale'de tabii olarak mahallelerden oluşmuştur. Osmanlı şehrinin fiziki yapısında temel yerleşme birimi, bir dini yapının ya da bir pazarın etrafında gelişmiş olan mahallelerdir. Mahalle sosyal ve fiziki birimdir⁵⁸. Dolayısıyla, Osmanlı şehir ve kasabası'nda mahalle, birbirini yakından tanıyan, birbirlerine karşı sorumlu ve iç-

⁵³ BOA. TD. nr. 998, s. "gös.yer"

⁵⁴ BOA. TD. nr. 496, s. 240-350.

⁵⁵ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", VIII. Türk Tarih Kongresi, (Ankara 11-15 Ekim 1976), Ankara 1981, s. 1265.

⁵⁶ Ergenç, a.g.m, s. "gös.yer" .

⁵⁷ H.Hadi Selen. (16 ve 17. Yüzyılda Anadolu'nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı", III. Türk Tarih Kongresi (1943) Ankara 1948, s.595.

⁵⁸ Özer Ergenç, Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), Ankara 1980, s. 103

timai dayanışma içinde bulunan şahıslardan müteşekkil bir topluluğun sakin olduğu yerdir. Diğer taraftan, mahallede halkı bir araya getiren yer, merkez camii veya mesciddir⁵⁹.

XVI. asırda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Osmanlı şehir ve kasabalarında, genelde Müslüman ahalinin yanısıra gayr-ı müslim tebaada yaşamakta idi. Bunun Birecik ve Nizib gibi bir kaç istisnasından birisi de Rumkale'dir. Diğer Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirlerine göre, oldukça geç bir zamanda (1292) Türk hâkimiyetine geçmesine ve uzun müddet Ermeni Katolikosluğu'nun merkezi olmasına rağmen, XVI. yüzyıla gelindiğinde Rumkale halkının tamamı Türk ve Müslümandır. Bu durum, yukarıda da zikredildiği üzere, muhtemelen, Rumkale'nin Memluklu Türkleri'nce önce 1280 yılında ağır bir şekilde tahribi ve akabinde de 1292'de Ermeni Katolikosluğu'nun burayı terk etmesi ile ilgilidir. Bundan başka Memluklular, düşmanları İlhanlılar ile işbirliği yapan Ermeniler'in sınır bölgesinde ve stratejik öneme haiz Rumkale gibi bir şehirde bulunmalarını sakıncalı görerek, onları buradan uzaklaştırmış olabilir. Çünkü, Memluklular, 1292 yılında Rumkale'yi fethetüklerinde burayı savunan erkekleri öldürmüş; esir alınanlardan 1100'ü beytülmalın hissesi olarak ayrılmıştır⁶⁰. Diğer esirler ile bu sayının daha fazla olacağı aşikârdır. Yine yukarıda bahsedildiği üzere, Memluklu hâkimiyetine geçtikten sonra, Rumkale ve civarına Türkmenler yerleşmiştir.

Rumkale'nin Osmanlı hâkimiyetine girmesinin ardından tanzim edilen ilk tahrir defterini elde edemedik. Diğer tahrir defterlerine göre Rumkale'de dört mahalle mevcuttur. Bunlar, Kazan el-marûf Altuntaş Kızılca, Rumlulu ve Hacı Halil mahalleleridir. Bu mahalleler ile ilgili dikkati çeken husus, Osmanlı Devleti'nin diğer şehirlerindeki mahallelere göre, oldukça fazla sayıda haneyi barındırmalarıdır.

a) *Kazan el-marûf Altuntaş Mahallesi*: 1536'da 74 hane ve 18 mücerred⁶¹ (1 imam, 1 pirifani); 1552'de 63 hane ve 7 mücerred; 1570'de 58 hane ve 23 mücerred (1 imam); 1584'de 64 hane ve 17 mücerred (1 imam ve hatib) nü-

⁵⁹ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle" 'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *JOS (Osmanlı Araştırmaları)*, C. IV (İstanbul 1984), s.69-73.

⁶⁰ Makrizi, a.g.e.s.778.

⁶¹ Kendi işiyle meşgul genel de 20 yaşında ve bekar kimselere mücerred denir. M.A. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia (1450-1600)*, Oxford 1972, s.65; Halil İnalcık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsümü", *Bellekten*, C.XXIII/S.52 (Ankara 1959), s.587

fusu vardır (Tablo I). Ayrıca , bu mahallede 1536'da 1 Harputlu ikamet etmektedir.

Osmanlı toplumunda bir hane 5 kişi kabul edilmekte ⁶² ve ona mücerredler ilâve edilerek tahmini nüfus bulunmaktadır. Buna göre , Kazan Mahallesi'nin tahmini nüfusu, 1536 'da 388, 1552'de 322, 1570'de 313 ve 1584'de 337 kişidir (Tablo II). Bu mahallenin nüfusunda 1536 yılına göre diğer tahrirlerde %15'lik bir azalma görülmektedir.

b) *Kızılca Mahallesi:* 1536'da 57 hane ve 33 mücerred (1 imam); 1552'de 53 hane ve 3 mücerred (1 hatip); 1570'de 57 hane ve 11 mücerred (1 imam) ; 1584'de 81 hane ve 9 mücerred (1 imam) nüfusu bulunmaktadır (Tablo I). Kızılca mahallesi'nin tahmini nüfusu ise 1536'da 318, 1552'de 268, 1570'de 296 ve 1584'de 414 kişiden ibarettir (Tablo II). Bu mahallede nüfus 1536 yılına göre, 1570 senesinde %17 nispetinde düşmüş; 1584'de ise %30 oranında artmıştır.

c) *Rumlulu Mahallesi:* 1536'da 122 hane ve 12 mücerred (2 müderris, 2 hatib, 2 sadat, 1 duacı ve 1 derviş) ; 1552'de 65 hane ve 3 mücerred (1 imam); 1570'de 69 hane ve 18 mücerred; 1584'de 89 hane ve 5 mücerred (1 imam) nüfusu vardır (Tablo I). Rumlulu Mahallesi'nin tahmini nüfusu ise, 1536'da 622 , 1552'de 328, 1570'de 363 ve 1584'de 450 kişidir (Tablo II). Bu mahallede sakin hane sayısında 1536-1552 yılları arasında %90 nisbetinde azalma olmuştur. Aşağıda genel sebepleri üzerinde duracağımız üzere, XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin genelinin aksine Rumkale'nin nüfusu düşmüştür. Nüfusun en fazla azaldığı mahalle ise Rumlulu Mahallesi'dir. Bunun sebebi nedir? Rumkale bugün harabe olduğu için mahallelerin yerlerini, dolayısı ile Camii Kebir'in ve pazarın nerede olduğunu, diğer bir ifade ile şehrin merkezinin neresi olduğunu bilemiyoruz. Bununla birlikte, 1536 yılı tahrir defterinde şehrin ülemâ kesimi ve itibarlı şahısların Rumlulu Mahallesi'nde sakin olduklarını görmekteyiz. Bundan dolayı Rumkale Şehri'nin Merkez Mahallesi'nin Rumlulu olduğu kanaatini taşımaktayız. Diğer taraftan, sonraki tahrirlerde zikredilen zevat ile ilgili herhangi bir kayıt yoktur. Rumkale eski itibarını kaybedince, muhtemelen bu şahıslar ve esnaftan bir grup şehri terk etmiştir. Aşağıda zikredeceğimiz üzere, XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerine göre, Rumkaleli bazı şahısların çevre sancak ve kazâlara göç ettikleri görülmektedir.

⁶² Ö. Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", TM, C.X (İstanbul 1953), s.11

d) *Hacı Halil Mahallesi*: Rumkale'nin diğer büyük mahallesi olan Hacı Halil Mahallesi bu özelliğini XVI. asır boyunca devam ettirmiştir. 1536'da 115 hane ve 8 mücerred (1 imam, 2 müezzîn) ; 1552'de 119 hane ve 10 mücerred (1 müderris ve imam); 1570'de 107 hane ve 31 mücerred (1 imam ve 1 sadat); 1584'de 130 hane ve 11 mücerred (1 imam) nüfusu vardır (Tablo-I). Hacı Halil Mahallesi'nin tahmini nüfusu ise, 1536'da 583, 1552'de 605, 1570'te 566 ve 1584'te 661 kişidir (Tablo-II). Bu mahallede de 1552-1570 yılları arasında azalan nüfus, 1584 yılında tekrar artmıştır.

Tablo I. XVI. Yüzyılda Rumkale Şehri'nde Hane ve Mücerredler

YIL	1536		1552		1570		1584	
	H	M	H	M	H	M	H	M
MAHALLE								
Kazan (El-Maruf Altuntaş)	74	18	63	7	58	23	64	17
Kızılca	57	33	53	3	57	11	81	9
Rumlulu	122	12	65	3	69	18	89	5
Hacı Halil	115	8	119	10	107	31	130	11
Toplam	368	71	300	23	291	83	364	42

2- Rumkale'nin Tahmini Nüfusu

Rumkale'nin toplam dört mahallesinde olmak üzere, 1536'da 368 hane ve 71 mücerred; 1552'de 300 hane ve 23 mücerred ; 1570'de 291 hane ve 83 mücerred; 1584'de 364 hane ve 42 mücerred nüfusu vardır (Tablo I). Rumkale Şehri'nin tahmini nüfusu ise hane rakamını 5 ile çarpıp mücerredleri ilâve (5 x hane + mücerred) ile elde etmek mümkündür. Buna göre, Rumkale'nin tahmini nüfusu , 1536'da 1911, 1552'de 1523, 1570'de 1538 ve 1584'de 1862 kişidir (Tablo II). Memlûkluların önemli bir uç nâibliği ve Osmanlıların bir kazâ merkezi olan Rumkale'nin nüfusu Fırat'ın ötesindeki Birecik merkez nâhiye'ye tâbi Nizib Kasabası'ndan daha azdır. XVI. yüzyıl sonlarına kadar bir köy olan Nizib'in nüfusu aynı asır içinde süratle artmış ve 1570 yılında Rumkale'nin nüfusunu geçerek tahmini 2618 kişiye ulaşmıştır⁶³. Bundan da öte, Rumkale'ye tabi Ank Nâhiyesi köylerinden ikisinin nüfusu da Rumkale Şehri'nden fazladır. Bunlardan birincisi, Bilesur (Bugünkü Halfeti ilçesine bağlı Savaşan Köyü) olup, tahmini 1536'da 856, (163 hane ve 41 mü-

⁶³ 1570 yılı tahririne göre, Nizib'te 503 hane ve 103 mücerred bulunmaktadır. BOA, TD. nr. 496, s. 84-91

cerred), 1552'de 1671 (331 hane ve 16 mücerred) ve 1570'de 1662 (324 hane ve 41 mücerred) kişi nüfusu vardır⁶⁴. Yine, merkez nâhiyeye tâbi Arah'ın (bugünkü Halfeti ilçesi'ne bağlı Ortayol Köyü) tahmini nüfusu 1536'da 1327 (257 hane ve 42 mücerred), 1552'de 2127 (414 hane ve 57 mücerred), 1470'de 2116 (395 hane ve 241 mücerred) kişiden ibarettir⁶⁵. Ayrıca, Rumkale'nin kuzeyinde Araban Nahiyesi'ne tâbi olup, 1570'de tahmini 973 (183 hane ve 58 mücerred) kişi gibi önemli bir nüfusa sahip Ardıl'ın (bugünkü Araban ilçesi'ne bağlı Köklüce Köyü) senelik 2000 akça vergi geliri olan pazarı vardır⁶⁶. Rumkale'ye tâbi oldukça büyük olan bu köylerin varlığının Rumkale'nin gelişmesi veya gerilemesindeki etkilerine aşağıda değineceğiz.

Tablo II. XVI. Yüzyılda Rumkale Şehri'nin Tahmini Nüfusu

YIL	1536	1552	1570	1584
MAHALLE				
Kazan (El-Marûf Altuntaş)	388	322	313	337
Kızılca	318	268	296	414
Rumlulu	622	328	363	450
Hacı Halil	583	605	566	661
Toplam	1911	1523	1538	1862

Rumkale'nin elimizde olmayan ilk tahriri, muhtemelen Osmanlı hâkimiyetine geçtiği 1516 yılının hemen akabinde yapılmıştır. Elimizdeki ilk tahrir 1523⁶⁷ yılına ait olup, oldukça muhtasardır. Birecik Sancağı'na bağlı olmasından dolayı Rumkale'nin tahrirleri de tabii olarak mezkûr sancak ile birlikte düzenlenmiştir. Rumkale'nin sonraki tahrirleri sırası ile 13,16,18 ve 14 yıl ara ile yapılmıştır. Rumkale Şehri'nin nüfusu, Osmanlı Devleti ve bağlı olduğu sancak merkezi ve bölge nüfusunun aksine, XVI. yüzyıl ortalarına doğru azalmış; aynı asrın sonlarına doğru ise yeniden artmıştır. Buna göre, Rumkale'nin nüfusu ,1536-1552 yılları arasında %20 nispetinde azalmıştır. 1552-1570 senelerinde ise nüfusta bir değişiklik olmamıştır. Buna mukabil ,1570-1584 yılları arasında Rumkale'nin nüfusu %21 nispetinde artmıştır. 1536-1584 seneleri arasında ise şehrin nüfusu %2.5 oranında azalmıştır.

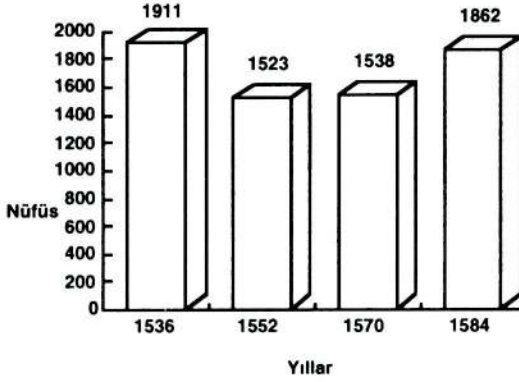
⁶⁴ BOA, TD. nr. 184, s. 140-142; BOA, TD. nr. 276, s. 218-221; BOA, TD. nr. 496, s. 268-271.

⁶⁵ BOA, TD. nr. 184, s.142-145; BOA, TD. nr. 276, s. 204-208; BOA, TD. nr. 496, s. 272-277.

⁶⁶ BOA, TD. nr. 496, s. 330-333.

⁶⁷ Bu defterin tarihi için bkz. Kaynaklar, s. 32.

Grafik I. XVI. Yüzyılda Rumkale Şehrinde Nüfusun Seyri

XVI. asırda Osmanlı Devleti'nde ve Akdeniz ülkelerinde genel bir nüfus artışı vardır. 1500-1600 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin nüfusu muhtemelen %40 oranında artmıştır. Bu oran şehirlerde köylere nispeten daha yüksektir⁶⁸ Diğer taraftan, 1523 yılı tahririne göre, Rumkale Kazâsı'nın tahmini nüfusu, 8767 (1644 hane ve 547 mücerred)⁶⁹ iken , 1570 senesi tahririnde %170 gibi oldukça yüksek bir oran artışı ile 23722 (4498 hane ve 1232 mücerred) kişiye ulaşmıştır⁷⁰. Rumkale'nin hemen güneyinde yer alan Nizib Kasabası'nın nüfusu 1520-1584 yılları arasında %186 nisbetinde artmıştır⁷¹. Rumkale'nin hemen güneybatısında bulunan Ayıntab'ın tahmini 1536'da 10.637 (1830 hane ve 492 mücerred + 119 muâf aileleri ile birlikte) kişi olan nüfusu, 1575'de %46.7'lik bir artış ile 15.560 (2988 hane ve 460 mücerred + 31 muâf aileleri ile birlikte) kişiye yükselmiştir. Yine, bu kez Rumkale'nin güneydoğusunda olan Urfa (Ruhâ) 'nın 1518'de tahmini 5527 (1082 hane ve 926 mücerred muâflar ile birlikte) kişi olan nüfusu 1566'da % 151'lik bir artış ile 13.876 (2570 hane ve 926 mücerred + muâflar ile birlikte)'ya yüksel-

⁶⁸ Barkan, a.g.m, s.15-18

⁶⁹ 1644 hanenin 112'si muâfur. Muâflar hane olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, kale dizdarı, azab,v.s. askeri görevliler hariçtir. BOA, TD. nr. 998, s. 299

⁷⁰ BOA, TD. nr. 496 , s. 240-243

⁷¹ 1520 yılı tahririne göre, tahmini 974 (193 hane ve 9 mücerred) kişi olan Nizib'in nüfusu 1584'de 2783 (525 hane ve 158 mücerred)'e ulaşmıştır. BOA, MAD. nr. 75, vr. 45-b-46 b. ; T.K.K.K.A, TD. nr. 173, vr. 46-a-49-b.

miştir⁷². XVI. asırda diğer Güneydoğu Anadolu şehirlerinde de benzer nüfus artışları görülmektedir⁷³.

XVI. yüzyıl boyunca bağlı olduğu Osmanlı Devleti'nin nüfusunun; hatta bölgedeki şehirler ve kendi kazâ merkezine bağlı köylerin nüfuslarının yüksek oranlarda artmasına rağmen, aynı asırda Rumkale Şehri'nin nüfusu niçin azalmıştır?

XIII-XVI.yüzyıllar arasında sınır bölgesi olması sebebiyle Rumkale'nde içinde yer aldığı Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Bölgesi, Memlûklular'ın sırasıyla İlhanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlılar'a karşı mücadelelerinin ve tâbi beylikler Dulkadirîler ve Ramazanoğulları'nı kontrol altında tutma çabalarının cereyan ettiği saha olmuştur. İşte, büyük devletler arası rekabette Rumkale, Memlûklular'ın bir "uç" şehri, diğer bir ifade ile Fırat kenarındaki sarp ve stratejik kalesi ile bir "üs" şehirdir. Bu durumda Memlûklular'ın diğer uç şehirleri gibi Rumkale'ye de önem verdikleri ve önemli askeri birliklerinin burada üstlenmesi muhtemeldir. Nitekim, Rumkale'nin aşağısında bulunan Gökmeysan adlı mahalde Memlûklular beylerinin at talimi yaptıklarını yukarıda zikretmiştik.

1516 yılında Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra, Rumkale bütün önemli özelliklerini kaybetti. Birincisi, bir üs şehir ve üs kale olmaktan çıkıp büyük bir imparatorluğun iç bölgesinde bulunan klasik bir şehire dönüştü. İkincisi, iç bölge olması ve Osmanlı Devleti'ndeki genel huzur sonucu, insanların tehlike anında güvende hissettikleri Ortaçağın tabii korunma merkezi olan kaleye ihtiyaç kalmadı. Dolayısı ile askeri görevlilerin mevcudu azaldı. Üçüncüsü, önemli miktarda askeri görevliye hizmet veren esnaf v.s. meslek grupları eskisi kadar iş imkânı bulamadı. İşte bu sebeplerden dolayı, Osmanlı Devleti'nin Rumkale'yi ele geçirmesinin ardından, bölge şehirlerinin nüfusu yüksek oranlarda artar iken, Rumkale'nin nüfusu azalmıştır. Bu ana sebeplerin yanısıra bazı tali faktörler de vardır ki aşağıda ele alacağız.

Bu durum sadece Rumkale için mi geçerlidir? Rumkale'nin hemen aşağısında aynı özelliklere sahip ve Memlûklular'ın bir uç şehri olan Birecik'in Osmanlı hâkimiyetine girmesinin akabindeki durumu nedir? Bunu tespit edebilmek için evvelâ, XVI. yüzyılda Birecik Şehri'nin nüfus seyrine bakmak

⁷² Nejat Göyünç, "XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu" Türkiye İktisat Tarihi Semineri-Metinler, Tartışmalar (8-10 Haziran 1973 Ankara), s.77-79.

⁷³ Göyünç, a.g.m.s.73-83.

gerekir. Birecik'in tahmini nüfusu 1520'de 3766 (742 hane ve 56 mücerred)⁷⁴; 1536'da 2796 (537 hane ve III mücerred)⁷⁵; 1552'de 2895 (530 hane ve 245 mücerred)⁷⁶, 1570'de 3852 (707 hane ve 257 mücerred)⁷⁷; 1584'de ise 4500 kişidir⁷⁸. Görüldüğü üzere, 1520-1536 yılları arasında Birecik'in nüfusu %26 oranında azalmış; 1552'de ise 1536'ya göre %3.5 nispetinde fazla-laşmıştır. 1520-1552 yılları arasında Birecik Şehri'ndeki nüfus seyri ile Rumkale Şehri'ndeki nüfus seyri benzerlik göstermektedir. Buna mukabil, 1552-1570 yılları arasında Rumkale'nin nüfusunda bir değişiklik olmaz iken, aynı dönemde Birecik'in nüfusu %33 oranında artmıştır. Birecik'in nüfusundaki artış 1570-1584 yılları arasında da devam etmiş ve artış nispeti %17 olarak gerçekleşmiştir.

Rumkale, XVI. yüzyılın ikinci yarısına doğru, daha sonraki yüzyıllardaki çöküşünün başlangıcı olan nüfus azalması ile karşı karşıya kalmış iken, Osmanlı hâkimiyetinde büyük bir sancağın merkezi olmasına rağmen, benzer sebepler ile aynı durumla karşı karşıya kalan Birecik bu durumdan nasıl kurtuldu?

Akdeniz'den gelip, Halep gibi büyük bir şehirden geçerek, bir kolu Diyarbakir üzerinden İran'a, diğer bir kolu ise Bağdat'a giden ticaret yolu, farklı devletlerin elinden çıkarak tek bir imparatorluğun (Osmanlı) iç sınırlarında kaldı. Dolayısıyla ticaret yolları için en önemli faktör olan güvenlik tam olarak sağlandı. Bu yoğun ticaret yolunun Birecik'te Fırat'ı aşması, burada nehir nakliyatının gelişmesine vesile oldu⁷⁹. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Birecik'e gelen Batılı tüccarlar buranın bir ticaret şehri olduğunu belirttikçe çeşitli malumatlar verirler⁸⁰. Tahrir defterlerinde "Mahsûlat-ı İskele-i Birecik" diye kayıtlı olan, Birecik iskelesinin yıllık geliri; 1536 ve 1552'de 180.000 ve 1570'de 200.000 akçadır. Bu iskelede çalışanlardan 1520 ve 1536 yılına ait tahrir defterlerinde bahsedilmez iken, 1552 ve 1570 yılı tahrir defterlerinde "Tâife-i hüddâm-ı İskele-i Birecik" başlığı altında 1552'de 5 reis, 2 neccâr (marangoz) ve 38 kürekçi ve 1570'de 6 reis, 3 neccâr ve 54 kürekçi

⁷⁴ XVI. asırda Birecik'in Meydan, Merkez, Derya, İshak, Şemsiyye (?) Vadıcik ve Babı-Ruhâ (Urfa kapısı) adlarında 7 mahallesi mevcuttur. BOA, MAD. nr. 75, vr. 16- b-23-a.

⁷⁵ BOA, TD. nr. 184, s. 7-12

⁷⁶ BOA, TD. nr. 276, s. 10-18

⁷⁷ BOA, TD. nr. 496, s.20-29.

⁷⁸ Göyünç, a.g.m, s.81

⁷⁹ Halil İnalçık, *The Ottoman Empire, The Classical Age, 1300-1600*, London 1973, s. 125; Göyünç, a.g.m, s. 86-87.

⁸⁰ Göyünç, a.g.m, s. 88.

kayıtlıdır⁸¹. Birecik'in iktisadi hayatına önemli katkısı olan diğer bir faaliyette, Fırat üzerindeki nehir nakliyatının buradan başlamasıdır. Bu sebeple, Birecik'te bir tersane kurulmuş ve gerek askeri gerekse ticari amaçlı gemiler burada inşa edilmiştir. Ayrıca, bu gemiler ile Birecik'ten Basra'ya nehir yolu ile ticari nakliyatın yanısıra askeri amaçlı olarak zahire ve harp malzemesi nakliyatı da yapılmaktaydı⁸².

XVI. yüzyıl başlarında, Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra, sancak merkezi Birecik ile aynı kaderi paylaşan Rumkale, Birecik'in yukarıda bahsettiğimiz imkânlarına sahip olmadığı için, sürekli gerilemiş ve nihayetinde terk edilmiştir. Bu ana faktör ile birlikte diğer etkenlere de dikkat etmek gerekir. Şöyle ki, Osmanlı taşra teşkilâtında coğrafyanın tabii olarak sınırladığı bölgedeki köylerin birleşmesi sonucu meydana gelen idari birime nâhiye⁸³; ticari ve kültürel üstünlüğü ile bulunduğu bölgenin merkezi olmuş bir kasaba veya şehir ile onun civarında bulunan köylerin teşkil ettiği idari birime ise kazâ denir⁸⁴. Bir kazâ merkezi olan Rumkale'ye bağlı üç nâhiye vardır. Bunlar, merkez nâhiye Merzumân, kuzeyinde Araban ve Fırat'ın öte yakasında yani doğusunda bulunan Ank Nâhiyeleridir. 1570 yılı tahririne göre, 78'i Ank'ta, 35'i Merzumân'da ve 42'si Araban'da olmak üzere, toplam 155 köy Rumkale Kazâsı'na bağlıdır. Bu dönemde Rumkale Kazâsı'nın tahmini nüfusu ise 6533 (1220 hane ve 433 mücerred, (Rumkale şehri dahil)'ü Merzumân, 5328 (997 hane ve 525 mücerred)'i Araban ve 11951 (2281 hane ve 546 mücerred)'i Ank Nâhiyesi'nde olmak üzere, toplam 23722 (4488 hane ve 1232 mücerred) kişidir⁸⁵. Yukarıda görüldüğü üzere, Rumkale Kazâsı nüfusunun %22.5'i (Rumkale şehir nüfusu dahil) merkez kazâ Merzumân'da, %27.5'i Araban Nâhiyesi'nde ve % 50'si, şehir nüfusunu hariç tuttuğumuzda daha fazlası, Rumkale ile ulaşımın ancak küçük gemiler ve kelekler⁸⁶ ile sağlanabildiği büyük bir nehir olan Fırat'ın doğu yakasında bulunan Ank Nâhiyesi'nde ikamet etmektedir. Diğer taraftan, Ank Nâhiyesi'ne bağlı Bile-sur ve Arah Köylerinin Rumkale Şehri'nden nüfus olarak daha fazla olmaları

⁸¹ BOA, TD. nr. 184, s.12; BOA, TD. nr. 276, s. 18-19; BOA, TD. nr. 496, s. 29-30

⁸² Cengiz Orhonlu-Turgut Işıksal, "Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat; Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar", Der. Salih Özbaran İzmir 1984, s. 116-138.

⁸³ Tayyip Gökbilgin, "Nahiye" İA, C. IX, s. 37-39.

⁸⁴ Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, C.II, İstanbul 1979, s. 83

⁸⁵ BOA, TD. nr. 496. s. 240-243

⁸⁶ Koyun ve keçi derisinden yapılan tulumlardan 40-60 kadarının bağlanması ile, ancak suyun akış istikametinde gidebilen ulaşım araçlarına kelek denir. Orhonlu- Işıksal, a.g.m, s.124

ve kasaphane, boyahane ve ma'sara (üzüm, susam v.s sıklığı yer) gibi hizmet kurumlarına sahip olmaları dikkat çekicidir⁸⁷. Ayrıca, Rumkale'nin kuzeyinde olan Araban Nahiyesi'ne bağlı Ardıl Köyü'nde 1570 yılı tahrir defterinde rastladığımız yıllık 2000 akça gelirli bir pazar bulunmaktadır⁸⁸.

Rumkale Kazâsı nüfusunun %50'sinden fazlasının tabii engel olan Fırat'ın ötesinde olduğunu yukarıda zikretmiştik. Bu köylerin gerek ihtiyaçlarını giderebilecekleri büyük köylere sahip bulunması gerekse hemen güneylerinde önemli ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri ve ürettikleri mallarını satabilecekleri, Birecik ve Urfa gibi şehirlerin olması, tabii olarak Ank Nahiyesi'ne tâbi 78 köyün Rumkale ile irtibatını en aza indirmiştir. Nitekim, bu tabii engel sonraki asırlarda şehrin yerini değiştirmesine ve Fırat'ın ötesinde yeniden Halfeti adıyla kurulmasına sebep teşkil etmiştir. Bundan başka, Rumkale'nin kuzeyinde Ardıl Köyü'nde kurulan pazarın da Rumkale'nin ekonomik yapısına olumsuz etkisi olmuştur.

1536 yılında Rumkale'de 368 hane meskûn iken, 1552'de hane sayısı 300'e düşmüştür. Peki 68 hane nereye gitmiştir? Tespit edebildiğimiz kadarı ile çoğunluğu esnaf ve sanatkâr olan Rumkale sakinleri yakın şehirlere göçmüşlerdir. 1520 yılında Birecik'in Vadicik Mahallesi'nde 4 hane Rumkaleli meskûndur⁸⁹. 1536 senesinde Ayıntab'ın yabancı sakinleri arasında şarktan gelenlerden sonra en fazla haneye sahip olanlar Rumkalelilerdir. Bu tarihte Ayıntab'da ikamet eden 13 hane Rumkaleli vardır⁹⁰. Bu, Rumkale'den göçün 1536'dan önce başladığını göstermektedir. Ayrıca ,1552'de Nizib'in El-Zûk (Çarşı) Mahallesi'nde 1 ve 1570'de El-Tahtani Mahallesi'nde 1 hane Rumkaleli ikamet etmektedir⁹¹. Bundan başka, 1570 yılında Birecik Sancağı merkez nâhiyesine bağlı Keferşeyh Köyü'nde 1 hane Rumkaleli meskûndur⁹².

XVI. yüzyıl ortalarına doğru nüfusu azalan ve bu durgunluğunu aynı asrın ikinci yarısında da devam ettiren Rumkale'nin nüfusu 1570-1584 yılları arasında yukarıda zikrettiklerimizin aksine %21 nispetinde artmıştır. Os-

⁸⁷ 1570 yılı tahririne göre, Bilesur Köyü'nde senelik 5000 akça gelirli kasaphane, 3000 akça hasıllı boyahane ve 2 ma'sara vardır. (BOA, TD. nr. 496. s. 268-271). Yine, aynı tarihte Arah Köyü'nde yıllık 3000 akça gelirli kasaphane, 4000 akça hasıllı boyahane ve 2 ma'sara bulunmaktadır. BOA, TD. nr. 496. s. 272-277

⁸⁸ BOA, TD. nr. 496, s. 330-333.

⁸⁹ BOA, MAD. nr. 75, vr. 17-a.

⁹⁰ Hüseyin Özdeğer, *XVI. Asırda Ayıntâb Livâsı*, C.I, İstanbul 1988 s. 116

⁹¹ BOA, TD. nr. 276, s.87.; BOA, TD. nr. 496, s.96

⁹² BOA, TD. nr. 496, s. 44

manlı devleti hâkimiyetine girmesinden sonra idari, iktisadi ve içtimai şartlar aleyhine gelişen ve bu yüzden demografik kayıba uğrayan Rumkale Şehri'ndeki bu geçici nüfus artışının sebebi nedir?

Bunu ancak Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılın son çeyreğindeki siyasi iktisadi ve içtimai durumu ile açıklayabiliriz. Şöyleki, XVI. asırda bir çok cep-hede savaşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti'nin iktisadi durumunun bozulması sonucu, enflasyon artmış ve devlet memurlarının (ehl-i örf) gelirleri enflasyonun oldukça altında kalmıştır. Bu eksiklerini gidermek isteyen devlet görevlileri ise köylüden kanun dışı yollar ile yeni vergiler alma yoluna gitmiştir. Ayrıca, tımarlı sipahiler geri plana itilerek Anadolu'daki yüksek dirlikler kapıkullarına verilmiş; taşraya yerleşen bu askeri görevliler de halka zulüm yapmaktan geri durmamışlar ve Anadolu'yu büyük bir anarşiye sürükleyen Celâli isyanlarının zuhur etmesini temin edecek zemini hazırlamışlardır. Bu sebeple, özellikle XVI. asrın son çeyreğinden itibaren ehli örfün baskılarından yılan köylü halk çiftini terk etmiş ve kendileri için güvenli buldukları kale gibi korunma unsuruna sahip şehirlere göç etmişlerdir⁹³. Bu da, ewelâ köylerin ve korunmasız kasabaların nüfusunun azalmasına sebep olmuş; asrın sonlarında ise bu yerleşim yerlerinin bir kısmı tamamen boşalarak virân olmuştur⁹⁴.

Nitekim, Rumkale'nin hemen yakınında olup, XVI. asrın hemen başlarında bir köy iken, hızla gelişerek, aynı yüzyılın son çeyreğinde kasaba olan Nizib'in 1552-1570 yılları arasında %95.6 nispetinde artan nüfusu, 1570-1584 seneleri arasında ancak %6.3 oranında yükselmiştir⁹⁵. 16 Nisan ve 25 Temmuz 1578 tarihli hükümlere göre, Anadolu'daki huzursuzluktan nasibini alan Nizib Halep Beylerbeyi'nin adamlarının zulmüne uğramış; ayrıca, civarda bulunan Yezidi Kürdler kasabayı yağmalamıştır⁹⁶.

XVI. yüzyıl sonlarında, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu, istikrarsızlık sebebiyle, Rumkale Şehri'nin nüfusu geçici olarak artmış; fakat, sonraki asırlarda yukarıda ifade ettiğimiz sebepler doğrultusunda bunu muhafaza edememiştir. 1837 yılında Rumkale'den geçen Moltke, burada 40 hanenin bulunduğunu ve şehrin geri kalan kısmının harabe olduğunu belirtmekte-

⁹³ Mustafa Akdağ, *Celali İsyancıları, (1550-1603)*, Ankara 1963, s.35-36

⁹⁴ Akdağ, a.g.e, s. 250-257

⁹⁵ BOA, TD. nr. 276, s. 84-89; BOA, TD. nr. 496, s. 91-96; T.K.K.K. A,TD. nr. 173, vr. 123-b-126-a

⁹⁶ BOA, MD. nr. XXXV, s. 51, hüküm. 119; BOA, MD. nr. XXXIV, s.110, hüküm,243.

dir⁹⁷. XIX. yüzyılın ikinci yarısında ise Rumkale'de 6 hane kalmış ve bunlar da daha sonra burayı terk etmiştir⁹⁸.

3. Şehrin Sosyal Yapısı

a) Şehirdeki İdari, Dini ve Sosyal Görevliler

Osmanlı şehirlerinde idari görevliler; bulunduğu kazâ merkezinde önemli görevler üstlenen kadı, onun adli hizmetlerde yardımcıları olan nâib ve mahkeme asayişini temin eden muhırbaşı, şehirde güvenliği sağlayan şehir subaşı, geceleri çarşı ve pazarları bekleyen asesler, esnafın devlet ile ilişkisinde temsilci olan şehir kethüdası, çarşı ve pazarlarda fiyatların tespiti ve alışverişi kontrol eden muhtesip, şehir kalesinin sorumlusu dizdar, onun yardımcısı kale kethüdası, kaleyi bekleyen kale erleri; dini görevliler ise müderris, imam, müezzin, vakıf görevlileri v.s. müteşekkildir⁹⁹.

Bu görevlilerden bir kısmını tahrir defterlerinden tespit edebildik. Buna göre, Rumkale Kalesi dizdarı, 1536'da merkez nâhiye Merzumân Nâhiyesi'ne tâbi Cibin Köyü vergi gelirini tasarruf eden Ali; 1552'de Ank Nâhiyesi'ne bağlı Vahna ve Derto köyleri vergi hasıllarını tasarruf eden Nasuh ve 1570'de yine Merkez Nahiye'ye tâbi Milâlis Köyü ve Dehliz mezraası vergi gelirlerini tasarruf eden Hasan'dır¹⁰⁰. Rumkale Kalesi kethüdalığını, 1536'da Merzumân Nâhiyesi'ne bağlı Bakırhan Köyü vergi hasıllarını tasarruf eden Hasan isimli bir şahıs yapmaktadır¹⁰¹. 1552 yılı tahrir defterinde, Kazan Mahallesi sakinlerinden bir şahıs "Bali kethüda" adıyla kayıtlıdır. Bu şahıs muhtemelen Rumkale'nin şehir kethüdasıdır¹⁰². Kalede görevli kale erlerinin sayısını bilmemekle birlikte tahrir defterlerinde onların tasarruf ettikleri timarlar hakkında kayıtlar vardır¹⁰³. 1536 tarihli tahrir defterinde şahıs adlarının altına düşülen kayıtlara göre, bu tarihte şehirde 4 ases (bekçi) bulunmaktadır (Tablo III.) Bundan başka, şehirden alınan ihtisab vergisine dair kayıt muhtesibin varlığına delâlet eder.

⁹⁷ Moltke, a.g.e, "gös.yer".

⁹⁸ Honigmann-Darkot, a.g.m, s.780

⁹⁹ Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı; XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995, s. 69-83.

¹⁰⁰ BOA, TD. nr. 184, s. 167; BOA, TD. nr. 276, s.249; BOA, TD. nr. 496, s.263.

¹⁰¹ BOA, TD. nr. 184, s.197

¹⁰² BOA, TD. nr. 276, s.177.

¹⁰³ BOA, TD. nr. 276, s. 278-281; BOA, TD. nr. 496, s.341-343

Rumkale'de görev yapan dini ve sosyal görevliler; 1536'da 2 müderris, 2 hatip, 4 imam ve 4 müezzin; 1552'de 1 müderris, ayrıca mevcut dört mahallede birer imam vardır. Bundan başka, sadât, derviş, pirifani, duacı, divane, v.s. farklı özelliklere sahip olan şahıslar şehirde sakinlerdir. Ayrıca vakıf kurumları olan medrese ve camilerde çalışan şahıslar da şehirde ikamet eden diğer bir sosyal grubu teşkil etmektedir.

b) Şehirdeki Meslekler

Osmanlı şehir ve kasabalarında, şehir nüfusunun önemli bir kısmını teşkil eden esnaf, iktisadi hayatın temelini oluşturmaktaydı. Osmanlı esnafı, her çeşit gıda, mal imali ve hizmeti için ayrı birimler halinde teşkilatlanmışlardı. Ayrıca, her esnaf grubunun başında onların temsilcisi olan kethüdaları vardı¹⁰⁴.

XV. asrın sonu ve XVI. yüzyılın başlarında tanzim edilen tahrir defterlerinde, herhangi bir meslek ile uğraşanlar, hangi mesleği yapıyorsa, o mesleğin ismi kendi isimleri ile birlikte yazılırdı. Sonraki tahrirlerde ise bu tür kayıtlara önem verilmemiştir. Diğer taraftan, meslek dalları kendi şahıs isimlerinin altına veya üstüne yazılabildiği gibi, baba ismi kaydedilmeden sadece kendi ismi ve mesleği kayıtlı olanlar da vardı¹⁰⁵.

Rumkale Şehri için de benzer bir durum söz konusudur. Burada da meslekler, tahrir defterlerinden, 1536 yılına ait defterde ve kısmen de olsa 1552 senesine ait defterde yer almıştır. Tokat'ta olduğu gibi, Rumkale'de de meslekler baba adı zikredilmeden şahıs adı ve mesleği deftere kaydedilmiştir.

Şehirlerde bulunan esnafın çeşitliliği ve sayısı, şüphesiz o şehrin fiziki, iktisadi ve demografik durumu ile doğrudan orantılıdır. XV. yüzyılın ikinci yarısında büyük şehirlerden birisi olan Tokat'ta 163 çeşit¹⁰⁶ meslek var iken, Tablo III'de görüldüğü üzere, XVI. yüzyılın ilk yarısında Rumkale'de meslek türleri ve sayıları oldukça azdır. Bu da Rumkale'nin küçük bir şehir olmasından kaynaklanmaktadır. Tahrir defterlerinden tespit ettiğimiz kadarı ile Rumkale'de mevcut olan idari, dini, sosyal ve diğer meslekler aşağıdadır.

¹⁰⁴ İlhan Şahin-Feridun M. Emecen, "XV. Asrın İkinci Yarısında Tokat Esnafı" *JOS (Osmanlı Araştırmaları)*, C. VII- VIII, (İstanbul 1988), s. 288-291

¹⁰⁵ Şahin-Emecen, a.g.m, s. 289.

¹⁰⁶ Şahin-Emecen, a.g.m, s. 299-303.

Tablo III. XVI. Yüzyılda Rumkale Şehri'ndeki Meslekler

İdari, Dini ve Sosyal Meslekler	YIL		Diğer Meslekler	YIL	
	1536	1552		1536	1552
Kadı	1	1	Abacı	1	-
Dizdar	1	1	Aracı	-	1
Şehir Kethüdası	1	1	Babcı (Kapıcı)	-	1
Kale Kethüdası	1	1	Bazlamacı	-	1
Müderriş	2	1	Boyacı	2	1
Hatib	2	1	Çerçi	1	1
İmam	4	3	Çırakçı (Mumcu)	1	-
Mütevelli	1	1	Debbağ	1	-
Ases	4	2	Eğerci	1	1
Duacı	1	-	Güveççi	1	-
Ferraş	2	2	Haddad (Demirci)	1	1
Nazır	1	1	Hammal	1	-
Zabit	1	1	Hayyât (Terzi)	2	1
Keçeci	1	2			
Kemerci	1	-			
Keresteci	2	1			
Kılıççı	1	-			
Köşker	1	1			
Neccâr (Marangoz)	2	1			
Tarakçı	1	-			
Taşçı	2	-			

E- İctimai Kurumlar

1552 tarihli¹⁰⁷ evkaf defterine göre, bu tarihte Rumkale şehrinde içtimai kurum olarak 2 camii, 1 medrese ve medreseye dahil bir mescid bulunmaktadır.

¹⁰⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi maliyeden müdevver tasnifi 15776 numarada kayıtlı tamamı Birecik Sancağı'na ait evkaf defteri 12 sayfa olup, tarihsizdir. Gerek yazı stiline H. 959/M. 1552 tarihli tahrir defteri ile aynı olması, gerekse zikrolan evkaf defterinin bir yerinde (BOA, MAD. nr. 15776, s.8) Ali Bey'in (1536 tarihli tahririn muharriri) düzenlediği tahrir defterinden sabık defter olarak bahsedilmesi ve mezkûr defterdeki vakıflar ile ilgili rakamlar ile evkaf defterindeki rakamların aynı olması, bu defterin 1552 yılında yapılan tahrir sonucunda tanzim edildiğini göstermektedir.

a) *Camii Kebir (Ulu Camii)*: Adından da anlaşıldığı üzere, Rumkale'nin en büyük camiidir. Ulu Cami'nin evkafı, Araban Nâhiyesi'ne tâbi Karacavirân nam-ı diğer Bağluçakıl (El-marûf Altuntaş) mezraası¹⁰⁸'nda 12 kıtanın senelik 850 akça geliri, aynı köyde bulunan değirmenin senelik yarı hasılı olan 560 akça; yine Araban'a bağlı Sekizce Köyü'nün 3620 akça geliri; Rumkale Şehri yakınında bulunan bir bostan; Keferkab Köyü'nde bulunan bostanın 80 akça geliri; Tatayni Köyü'nde bulunan değirmenin 160 akçalık gelirinden ibarettir.

Ulucamii evkafının toplam senelik hasılı 5620 akça olup, bunun yevmi 2 akçası tevliyet, 5 akçası hitabet, 2 akçası te'zin (iki ayrı şahıs)¹⁰⁹ 4 akçası imamet, 1 akçası ferraş ve geriye kalan 580 akçası yağına ve hasırına sarf olunmak üzere, tahsis olunmuştur¹¹⁰. Yukarıda görüldüğü üzere, Ulu camii, vakıf gelirlerinin büyük bir kısmı Sekizce Köyü gelirlerinden oluşmaktadır. Evkaf defterine düşülen bir kayıta, bu köyün Karakadı (bölgenin ilk muharrirlerinden)'nin tanzim ettiği tahrir defterinde, mezkûr caminin hatibi, yağı ve hasırına vakfedildiği; ancak, Ali Bey (1536 yılı tahrir muharriri)'nin 2000 akçasını has olarak ayırıp, geri kalanı vakfa bıraktığı, bu gelirin vakfın giderlerini karşılamadığı belirtilmekte, hali hazırda ise mezkur köyden elde edilecek hasılın hatibine, yağına, hasırına ve iki şahıs müezzinine sarf olunmak üzere düzeltildiği zikredilmektedir¹¹¹.

b-) *Kale Camii*: Bu cami muhtemelen iç kalede bulunmaktadır. Nitekim, 1536 yılı tahrir defterinde iç camii olarak zikredilmektedir¹¹². Bu caminin evkafı, Rumkale'nin aşağısında bulunan Gökmeysanı'nındaki bostandan iba-

¹⁰⁸ 1570 yılı tahririnde köydür. BOA, TD. nr. 496, s.338.

¹⁰⁹ Bu hizmetlerin geliri Sekizce köyü gelirlerinden karşılanmaktadır. BOA, MAD. nr. 15776, s.8

¹¹⁰ BOA, MAD. nr. 15776, s. "gös.yer."

¹¹¹ "Karye-i Sekizce'nin hukuk-ı şer'iiyesi Karakadı defterinde cami-i mezbûrenin hatibine ve yağına ve hasırına vakf deyü kayd olunub sonra Ali Beg hassa-i hümâyuna yazub iki bin hassa zabt olunduktan sonra girü mahsûli vakfa virilmek için Asitâne-i saâdetden hükm-i şerif sadık olunub ol zamandan berü cami-i mezbûrun kâtibi tasarruf idermiş. Haliyâ, teftiş olunduktan vakfiyesi bulunmayub hüccetünde dahi isbat olub lakin bu makule mesâcid ve medâris vakf olanlar hakkında merahim-i aliyye-i padişahî zuhûr idüb erbâb-ı vezâife ve sayırlü lâzemine kifâyet idecek mikdarı virilmesi ferman olunmağın camii mezbûrenin sahih vakfı ancak imamına ve ferraşına kifâyet idüb karye-i mezbûre mahsûli hatibine ve yağına ve hasırına ve iki nefer müezzinlerine sarf olunmak üzere defteri cedide kayd olundu." BOA, MAD. nr. 15776, s. "gös.yer".

¹¹² "Bostan Gökmeysanı der zir-i (aşağı) kal 'a vakf-ı cami-i der enderun", BOA, TD. nr. 184, s. 181

rettir. Evkafın senelik 200 akça maktu geliri olup, mezkûr caminin yağına ve hasırına sarf olunmaktadır¹¹³. Evkaf defterine düşülen bir kayıta, kalenin hemen aşağısında bulunan bu yerde, evvela Memluklu beylerinin at talim ettikleri, Osmanlı fethinden sonra caminin vakfı olmadığını tespit eden evvelki muharrir bu bostanın gelirini mezkûr caminin yağı ve hasırına sarf olunmak üzere deftere kaydettiği belirtilmemektedir¹¹⁴. Evkaf defterinde bu caminin imamından bahsedilmemektedir. Bununla birlikte, 1552 yılına ait tahrir defterinde, bu caminin imamı, Ank Nâhiyesi'ne bağlı Tillâk Köyü'nün 2400 akça ve Nordin Mezraası'nın 600 akçalık gelirini timar olarak tasarruf eden Şemseddin'dir. Buna göre, kale camiinin imamı aynı zamanda kalede bulunan bir askeri görevlidir¹¹⁵.

c-) *Zamahıye (?) Medresesi*: Evkaf defterindeki kayıda göre, bu medreseye ait vakfiyenin tarihi H.766/M.1365'dir¹¹⁶. Evkaf defterinde, vakfın giderlerinden bahsedilirken, medreseye bağlı bir mescidin varlığı anlaşılmaktadır¹¹⁷. Zamahıye (?) Medresesi'nin evkafı, Ank Köyü'nde 12 kıtanın senelik 6428 akça hasılı; Masaru (?)¹¹⁸ Köyü'nün yıllık 4100 akça geliri; Bozağıl Köyü'nde senelik 200 akça hasılı; Keferkâb Köyü'nde bulunan bostanın yıllık 800 akça geliri; Balak(?) Köyü'ndeki bostanın senelik 60 akça ve değirmenin 12 kıt'asının 200 akça hasılları; Tatayni Köyü'ndeki değirmenin 10 kıt'asının yıllık 600 akça geliri ve Rumkale Şehri'nde bulunan vakıf dükkânların yıllık 50 akça hasılı ve yine şehirdeki bazı dükkânlara ait 20 akçalık zemin gelirden ibarettir¹¹⁹.

¹¹³ BOA, MAD. nr. 15776, s.10.

¹¹⁴ "zıkr olunan bostan mukaddemâ Çerakese (Memluklu) beglerinin at ta'lim idecek yirleri olup ba'del-feth hisar erenleri bostan iyleyüb kal'a-i mezbûre camii'nin vakfı olmayub sabıka vilâyet kitâbet idenler mahsûlat-ı camii mezbûrun yağına ve hasırına sarf olunmak münasib görüb deftere kayd iyleyüb suret-i defter virüb zikrolunan suret-i defter mucibince Asitane-i saadet-i âşiyânedan mukarrernâme-i hümâyun sadır olunmağın vech-i meşrûh üzere cami-i mezbûrun yağına ve hasırına sarf olunmak üzere defter-i cedide dahi kayd olundu". BOA, MAD. nr. 15776, s. "gös.yer".

¹¹⁵ BOA, TD. nr. 276, s.250.

¹¹⁶ "Vakf-ı medrese-i Zamahıye (?) der nefsi Rumka'la tarih'ül-vakfiye sene 766", BOA, MAD. nr. 15776, s.9

¹¹⁷ BOA, MAD. nr. 15776, s. "gös.yer".

¹¹⁸ "Karye-i mezbure Misaru(?)'nın hukuk-ı şer'ıyyesi Rumka'la'da vaki olan medresenin vakfı olup Sultan Kayıtbay (Memluklu Sultanı, 1468-1496) zamanından berü medâris tasarruf idegelüb defteri atükde dahi mukayyed olmağın defter-i cedid-i hakaniye dahi kayd olundu", BOA, TD. nr. 184, s.183

¹¹⁹ BOA, MAD. nr. 15776, s. "gös.yer"

Bu medrese evkafının toplam senelik hasılı 12458 akça olup, bunun yevmi 16 akçası tedrise, 6 akçası 6 adet talebeye, 1 akçası imamete, 4 akçası te'zine, 1 akçası muallim-i hesabata, 1 akçası mescit ve medresenin ferraş ve bevabına, 3 akçası nezaret ve tevliyete, 1akçası zabıt ve mimarına, senelik 180 akçası 3 adet yetime, 180 akçası yetimlere elbiseye, 180 akçası...(?) mes-cid-i atık, 180 akçası ...(?) 50 akçası zeyt ve.... (?)200 akçası yağına ve hasırına sarf olunmak üzere, tahsis olunmuştur¹²⁰. Evkaf gelirinin geriye kalan 868 akçası ise medresenin onarımına ayrılmıştır¹²¹.

F- Rumkale'nin İktisadi Durumu Ve Şehirden Alınan Vergiler

Osmanlı Devleti'nde raiyyetten alınan vergiler, tekâlif-i şer'iyye, rüsum-ı örfiyye ve tekalif-i divaniyye diye üç kısma ayrılmaktaydı. Şeri vergiler, zekat, öşür, haraç, cizye v.s; örfi vergiler, çift, bennak, ispençe, bad-ı hevâ v.s; divani vergiler ise avarız akçası ve onun içinde yer alan nüzul bedeli, kürekçi akçası vs. dir¹²². Buna mukabil, ziraatle uğraşmayan, genelde sanat ve ticaretle meşgul olan şehir halkının devlet ekonomisine katkısı pazarlarda sattıkları mal- lar vesilesiyle ödedikleri vergiler ile olmuştur¹²³.

XVI. yüzyılda Güneydoğu Anadolu'nun iktisadi hayatında en büyük unsur Akdeniz ticaret yolunu Halep üzerinden İran ve Irak'a bağlayan yolun bölgeden geçmesidir. Diğer önemli ekonomik faaliyetler ise dokumacılık, dericilik, bağcılık, hayvancılık ve zirâi üretdir¹²⁴.

Rumkale, zikrettiğimiz kervan yolunun üzerinde olmadığından dolayı, milletlerarası ticaret yolunun getireceği imkânlardan yoksun kalmıştır. Yine, aynı asırda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde önemli ölçüde hayvancılık , pamuk ve bağcılık üretimine dayalı sanayi tesisleri¹²⁵ yoğun olarak bulunur- ken, Rumkale'de sadece boyahane, debbağhane ve kirişhane vardır. Bu tesis- ler de oldukça az gelirlidir. Dokuma sanayinin hacmini gösteren ve mukataa

¹²⁰ BOA, MAD. nr. 15776, s. "gös.yer"

¹²¹ "Zevaid deyi kimesneye virilmeyüb ma'rifet-i kadı ile zabt olub ta'mir ve termimine sarf oluna" BOA, MAD. nr. 15776, s. "gös. yer"

¹²² İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1556)*, Ankara 1990, s. 178; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. I, İstanbul 1990, s. 153-194.

¹²³ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991, s.93.

¹²⁴ Göyünç, a.g.m, s. 86-91.

¹²⁵ Yılmaz Kurt, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbekir Eyaleti'nde Sanayi ve Ticaret", *Ege. Ün.v. Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.V, (İzmir 1990), s. 191-200; Göyünç, a.g.m, s. "gös. yer"

usulü ile işletilen boyahanenin hasılı, 1536'da 1400, 1552'de 3.500, 1570 ve 1584'de 6000 akçadır (Tablo IV). Halbuki, aynı dönemde Diyarbekir Eyaleti'ndeki bir çok köyde bulunan boyahanenin vergi geliri Rumkale'den çok daha fazladır¹²⁶. Debbağhane vergi hasılı da az olup, 1536 ve 1552'de 700, 1570 ve 1584'de 1000 akçadır. (Tablo IV).

Rumkale'de devlete ait olup, şahısların uhdesinde maktu olarak çalışan büyük bir değirmen bulunmaktadır. Bu değirmeni 1552'de Bali kethüda, 1570'de ise Cuma kethüda işletmektedir. 1536 yılı tahrir defterinde kayıtlı olmayan bu değirmenin vergi geliri, 1552'de 1600, 1570 ve 1584'de 1280 akçadır (Tablo IV). Bundan başka, 1 tane senelik 60 akça vergi hasıllı bir vakıf değirmen de vardır (Tablo-IV).

Rumkale Şehri civarında, muhtemelen bu şehrin sakinlerine ait küçük baş hayvancılığı yapılmaktadır. Adet-i ağnam hasılı, 1536'da 3000, 1552'de 5000, 1570 ve 1584'de ise 6000 akçadır (Tablo IV). Koyun ve keçilerden alınan ağnam vergisi iki koyuna bir akça olduğuna göre¹²⁷, Rumkale ve civarında zikredilen tarihlerde sırasıyla, 6000, 10000 ve 12000 küçük baş hayvan vardır. Yine, Rumkale şehri civarında bad-ı hevâ türünden olan, "beytül-mâl", "yava", "mal-ı mefkûd" ve "kaçgûn"¹²⁸ vergileri 1536'da 3000, 1552'de 5000, 1570 ve 1584'de 6000 akçadır (Tablo IV).

Diğer taraftan, Rumkale'nin hemen aşağısında Gökmeşdanı denilen yerde kale camisinin vakfı olan küçük bir bostan ve yine Rumkale'nin hemen yakınında bulunan Altuntaş Mezraası'nda bağcılık yapılmaktadır. Bostandan elde edilen vergi hasılı dört tahrirde de 200 akçadır. Altuntaş Mezraa'sındaki bağlardan alınan "harac'ül-kürüm" vergi geliri ise 1570 ve 1584'de 1000 akçadır. (Tablo IV).

Rumkale'nin ticaret yolları dışında olduğunu belirtmiştik. Bununla birlikte, bir şehir ve kazâ merkezi olmasından dolayı kendi çapında ticari faaliyetlerin olduğu da bir gerçektir. Ticari faaliyetleri ile ilgili, tahrir defterlerindeki kayıtların tek bir kalemde toplanması, bu faaliyetlerin boyutunu tespit

¹²⁶ Kurt, a.g.m, s. 196

¹²⁷ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergiler". DTCFD, V/5 (Ankara 1947), s. 485-487.

¹²⁸ Devlet hazinesine kalan sahipsiz mallara beytül-mâl, sahipsiz olarak tutulan hayvanlara yava, kayıp şahısların mallarının hazineye devrine mal-ı mefkûd ve kaçan köle ve cariyelerin sahiplerine tesliminde alınan vergiye kaçgun denir. Halil Sahillioğlu, "Bad-ı Heva", DİY.İA, C.IV, s. 416-418

etmemize mani olmuştur. Tek bir kalemde toplanan vergiler; cürüm, cina-yet, evlilik (arus), pazar, hayvan pazarı, dellâliye, ihtisab, ases, kirişhâne, dük-kân gelirleri, bağ ve bostan, kasab ve ekmekçilerden alınan vergilerden mü-teşekkildir. Bu verginin miktarı, 1536'da 18650, 1552'de 30000, 1570'de 39057 ve 1584'de 40257 akçadır. Tablo IV'de görüldüğü üzere, bu kalemde toplanan vergiler, XVI. yüzyılda Rumkale'den alınan vergilerin yaklaşık yarısına tekabül etmektedir.

Rumkale'de elde edilen önemli gelirlerden birisi de Fırat üzerindeki nakliyattan ve gümrükten alınan vergidir. Fırat Nehri üzerinde, Birecik'ten Bağdat'a, hatta Basra'ya kadar gemi nakliyatının yapıldığını yukarıda zikretmiştik. Birecik bu tür ulaşımın ilk başlangıç yeridir. Çünkü, Fırat üzerinde gemilerin seyri ancak bu mıntukadan sonra mümkündür. Rumkale'de Fırat üzerinde yapılan nakliyat ise köprünün olmadığı bu yerde küçük gemi ve kelekler ile karşıdan karşıya yapılmakta idi. Bu tür nakliyat Osmanlı Devleti'nin diğer nehirlerinde de mevcuttur. Tuna nehrinde geçiş için özel olarak devlet tarafından yaptırılan geçiş gemileri vardı. Bundan başka, Tunca, Arda, Ergene ve Meriç sularının birleştiği Yenice Karasu'da; Sakarya nehrinde v.s. gemi ile taşımacılık yapılmaktaydı. 1540 tarihli Bozulus kanunnamesi'ne göre Murat nehri üzerinden gemi ile taşınan insan ve hayvanlardan para alınmakta idi¹²⁹. Rumkale'de Fırat üzerinde gemicilik faaliyetleri şahıslar tarafından yapılmakta ve yolculardan para alınmaktaydı. 1536 tarihli tahrir defterindeki kayda göre, bu taşımacılıktan elde edilen gelirin yarısı devlet hazinesinin, diğer yarısı ise gemi sahiplerininidir¹³⁰. Devlet hazinesine ait hisse; 1536'da 3600, 1552'de 12500, 1570 ve 1584'de 15000 akçadır (Tablo IV).

Rumkale'de nehir taşımacılığının yanısıra bir de gümrük bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde gümrükler dahili ve harici olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Ayrıca, iç gümrüklerinde üç farklı çeşidi olup; sahildekilere "sevahil" sınırdakilere "hudut" ve ülkenin iç bölgesindekilere ise "kara" gümrükleri denirdi¹³¹. Diğer taraftan, gümrüklerden alınan vergilerin oranları malın, ithal ve ihracına tüccarın Osmanlı tebaası olup olmamasına ve müslim veya gayri müslim olmasına göre farklılık arz etmekte idi. Bu nispet %2 ile %5

¹²⁹ Cengiz Orhonlu, "Nehir Gemiciliği", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, Der. Salih Özbaran, İzmir 1984, s.106.

¹³⁰ "Mahsûlat-ı Sefine der.....(?) nisf-ı hisse-i hass-ı şahî", "nisf-ı ahiri sefine sahiblerininidir." BOA, TD. nr. 184. s. 181.

¹³¹ Akgündüz, a.g.e. s. 166.

arasında değişmekteydi¹³². Bu vergi çeşidi, tahrir defterlerinde “mahsûlat-ı gümrük-i sefine der Nefs-i Rumka’la şeklinde kayıtlıdır¹³³. Bu kayıda göre, gümrük vergisinin Fırat Nehri’nde karşıdan karşıya nakledilen mallardan alındığı anlaşılmaktadır. Rumkale’de gümrük gelirleri, 1536’da 10000, 1552’de 5.500, 1570 ve 1584’de ise 15000 akçadır (Tablo IV).

Tablo IV. XVI Yüzyılda Rumkale Şehri’nden Alınan Vergiler

Yıl	1536	1552	1570	1584
Vergi Çeşidi				
Mahsûlat-ı Gümrük-i Sefine der Nefs-i Rumkal’a	10.000	5.500	15.000	15.000
Mahsûlat-ı Sefine der... nısf hisse hass-ı şahı (nısf-ı ahiri sefine sahiblerindir) TD .184, s.181	3.600	12.500	15.000	15.000
Mahsûlat-ı Mukataa-i Boyahane	1.400	3.500	6.000	6.000
Mahsûlat-ı Beytülmal ve mal-ı mefkud ve yava ve kaçgûn ve mal-ı ğaib der nevâhi Rumkal’a	3.000	5.000	6.000	6.000
Mahsulat-ı Debbâğhane	720	720	1.000	1.000
Adet-i ağnam maa resm-i meyve (?) der nevahi Rumkal’a	3.000	5.000	6.000	6.000
Mahsûlat-ı Bad-ı hevâ (niyâbet) ve cürm ü cinayet ve resm-i arusane-i Nefs-i Rumkal’a ve bac-ı bazar-ı siyah maa bac-ı ağnam ve ihtısab ve adet-i kassaban ve adet-i habbazan ve dellaliye-i bazar-ı tüccaran ve adet-i ser asesıyan ve adet-i kirışhane ve mahsul-i dekakin ve harac-ı bağat ve besatin	18.650	30.000	39.057	40.257
Resm-i Asiyab 1 tane vakf-ı Hacı Cuma bin Hoca Ali (Tamamen)	-	60	60	60
Asiyab-ı hassa der Nefs-i Rumkal’a ber vech-i maktu der uhde-i Cuma kethüda (Bali kethüda) Nefs-i Rumkal’a	-	1.600	1.280	1.280
Bostan Gökmeıdan der Nefs-i kal’a vakf-ı cami der enderun-ı kal’a-i mezbure (Tamamen) (Maktu)	200	200	200	200
Mezraa-i Altuntaş der nezd-i Rumkal’a hasıl maa harac’ül-kürüm	-	-	1.000	1.000
TOPLAM	40.570	64.080	90.597	91.797

¹³² Lütfi Güçer, “XVI- XVIII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunun Ticaret Politikası”, *Türk İktisat Yıllığı*, (1987), İstanbul s.25

¹³³ BOA, TD. nr. 184, s.181.; BOA, TD. nr. 276, s. 180; BOA, TD. nr. 496,s. 244; T.K.K.K.A, TD .nr. 173 vr. 126-a

G- Rumkale Şehri'nden Alınan Vergilerin Tasarrufu

Osmanlı Devleti'nde arazi miri (devlete ait), vakıf ve mülk diye üçe ayrılmaktaydı. Miri arazilerden ve şehirlerdeki ticari faaliyetlerden elde edilen gelirlerin bir kısmı doğrudan devlet hazinesine alınmakta, bir kısmı ise dirlik sahiplerine hizmet karşılığı olarak tevcih edilmekteydi¹³⁴.

Rumkale Şehri'nden alınan vergilerin toplamı, 1536'da 40570, 1552'de 64080, 1570'de 90570 ve 1584'de 91757 akçadır (Tablo IV). Bu vergi hasıllarından ticari faaliyetler ve küçük bir oran teşkil eden vakıf gelirleri hariç diğer gelirlerin tamamı padişah hassı (hass-ı şahî)'dir. Bunlar, gümrük, gemi nakliyatı, boyahane mukataası, debbağhane, Rumkale ve civarındaki ağnam ve bad-ı hevâ, büyük bir değirmen ve yine şehrin civarındaki bir mezraanın hasılından oluşmaktadır. Bu vergilerin toplam miktarı ise, 1536'da 21720, 1552'de 28320, 1570 ve 1584'de 51280 akçadır (Tablo IV). Bu rakamlara göre, Rumkale şehrinden tahsil edilen hasılların %50'den biraz fazlasının padişah hassına tahsis edildiği görülmektedir.

Rumkale'den alınan vergilerin yaklaşık yarısına yakın bir kısmı, yukarıda da zikredildiği üzere, ticari faaliyetlerden elde edilen gelirler olup, bu hasılları XVI. yüzyıl boyunca, Birecik sancak beyi tasarruf etmiştir (Tablo IV).

Diğer taraftan, şehirden tahsil edilen vergiler içinde, nereye vakfedildiği belli olmayan 60 akça gelirli bir değirmen mevcuttur. Ayrıca, Rumkale'nin hemen aşağısında Gökmeydanı'nda senelik 200 akça gelirli bir bostan Kale Camii'nin vakfıdır. Yine Rumkale Şehri'nde bulunan dükkanların yıllık 70 akçalık hasılı, Zamahiye(?) Medresesi'nin tasarrufundadır.

H- Kaynaklar

(Tahrir Defterleri)

a- BOA,TD.¹³⁵ **nr. 998:** Diyarbekir, Halep ve Şam v.s. eyâletlerine muhtevi bir icmal defter olmakla birlikte, önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Fakat, mezkur defterin 299-300 sayfaları arasında yer alan Birecik Sancağı oldukça muhtasar kaydedilmiştir. Defterin tarihi ile ilgili bir kayıt bulunmamakla birlikte, 1523 yılında tanzim edildiği kabul edilmektedir¹³⁶.

¹³⁴ Güçer, a.g.m, s. 26-27; Ö. Lütfi Barkan, "Timar", İA, C. XII/1, s. 286-333

¹³⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu-Tahrir Defterleri

¹³⁶ M.Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı, Ankara 1989, s. 5

b- BOA, TD. nr. 184 : Birecik Sancağı'na ait mufassal bir tahrir defteri olup, H. 943/M. 1536 tarihlidir. Baş tarafında kanunnâmesi mevcuttur. Toplam 197 sayfa olan bu defterin 177-181 sayfaları Rumkale Şehri'ne aittir.

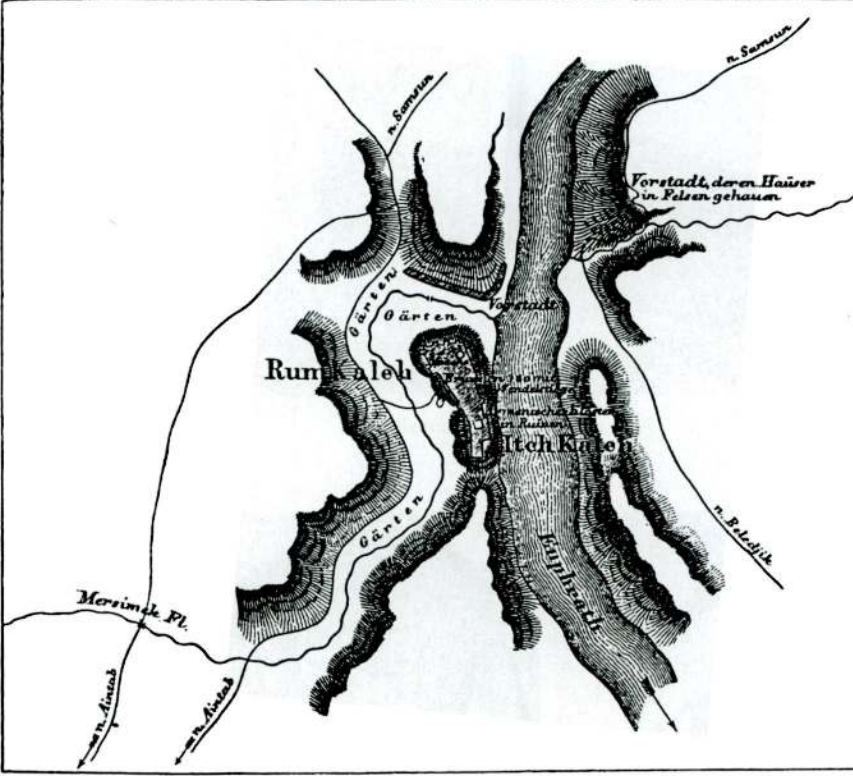
c- BOA, TD. nr. 276 : Birecik Sancağı'na ait mufassal bir tahrir defteri olup, H.959/M.1552 tarihinde tamamlanmıştır. Baş tarafında kanunnâmesi vardır. Tamamı 281 sayfa olan mezkûr defterin 176-180 sayfaları arasında Rumkale Şehri yer almaktadır.

d- BOA, TD. nr. 476 : Birecik Sancağı'na ait mufassal bir tahrir defteri olup, H. 978/M. 1570 tarihlidir. Baş tarafında kanunnâmesi mevcuttur. Bu defterin diğer bir nüshası Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu-Tahrir defterleri tasnifinde 501 numarada kayıtlıdır. Toplam, 330 sayfası bulunan 496 nolu defterin 240-245 sayfaları Rumkale Şehri'ne aittir.

e- T.K.K.K.A.¹³⁷ nr. 173: Birecik Sancağı'na ait son mufassal tahrir defteri olup, H.992/M.1584 tarihinde tamamlanmıştır. Baş tarafında kanunnâmesi mevcuttur. Bu defterin 123- b -126- a varakları arasında Rumkale Şehri yer almaktadır.

Tahrir defterlerinin haricinde, **BOA, MAD.** tasnifinde **15776** numarada kayıtlı vakıf defteri de önemli kaynağımızdır. Tamamı 12 sayfa olan bu defter Birecik Sancağı'nda bulunan vakıflara aittir.

¹³⁷ Tapu-Kadastro, Kuyud-ı Kadime Arşivi

Moltke'ye göre Rumkale'nin krokisi. Karl Humann-Otto Puchstein'in "Reisen in Kleinasien und Nordsyrien" adlı eserinden alınmıştır.

Hasan Basri Karadeniz

Rumkale

Rumkale Camii